

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ОСВІТА У ХХІ СТОЛІТТІ: ШЛЯХИ РОЗВИТКУ

Випуск 1

*Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції
“Ціннісні пріоритети освіти у ХХІ столітті:
інтеграція, творчість, інновації”
м. Київ, МАУП, 22 травня 2009 р.*

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2010

Редакційна колегія:

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — головний редактор

Туриніна О. Л., канд. психол. наук, проф. — відповідальний редактор

Видання здійснене в рамках проекту “Наукові праці МАУП”

Освіта у ХХІ столітті: шляхи розвитку / МАУП. — К.: ДП «Видавничий
О-72 дім «Персонал», 2010 —

Вип. 1 : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Ціннісні пріоритети освіти у ХХІ столітті: інтеграція, творчість, інновації”, м. Київ, МАУП, 22 трав. 2009 р. / редкол. : М. Ф. Головатий (голов. ред.), О. Л. Туриніна (відп. ред.). — 244 с. : іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику подано статті учасників Міжнародної науково-практичної конференції “Ціннісні пріоритети освіти у ХХІ ст.: інтеграція, творчість, інновації”, присвяченої найважливішій проблемі сьогодення — розвитку освіти в Україні. Статті охоплюють широкий діапазон наукових досліджень українських учених.

Для науковців, освітян, державних службовців, політиків, викладачів і студентів, а також усіх, хто цікавиться розвитком української освіти.

ББК 74.04(4УКР)я43

Євдокимова В. В. Сучасний стан соціально-економічного розвитку українського суспільства та значення освіти у глобалізованому світі	142	Проценко І. Інституційна парадигма та дидактичний зміст підготовки бізнес-еліти ХХІ століття на прикладі Українського Народного університету МАУП.....	194
Медведовська Д. О. Особливості реформування систем управління середньої освіти США та Великої Британії	149	Селезньова О. О. Основні напрями антипедагогічних ідей та їх представники	198
Пучко А. О. Передумови виникнення проблеми диференційованого навчання у шкільній системі Німеччини.....	152	Терницькая С. В. Взаимодействие государственных и общественных организаций в профилактике ВИЧ/СПИДа как социально-педагогическая проблема.....	200
Чирікова Г. І. Тренінги для батьків у Німеччині як метод удосконалення їх виховних можливостей	158	Капранова Г. В. Педагогічні умови формування культури здоров'я старшокласників промислового міста	206
Каишпур Т. О. Сучасні проблеми професійного виховання учнів у професійно-технічних навчальних закладах	161	Кириченко Г. В. Реформування вищої юридичної освіти в контексті Болонського процесу.....	210
Мурзіна А. В. Моральність як складова соціальної активності особистості	165	Бобракова О. В. Тенденції розвитку вищої освіти Республіки Корея в контексті глобалізації.....	214
Муромець В. Г. Підготовка педагогічних кадрів до комунікативного взаєморозуміння з підлітками в умовах дитячого оздоровчого табору	167	Ярошук І. Д. Формування готовності майбутніх економістів до професійного спілкування в процесі вивчення гуманітарних дисциплін.....	217
Шацька О. П. Вища педагогічна освіта в Китаї: витоки та сучасність (60-ті роки ХІХ — початок ХХІ ст.)	170	Пасечник С. В. Набуття іншомовної комунікативної компетенції студентами вищих технічних навчальних закладів.....	219
Губар Я. В. Екскурс до історії української педагогіки щодо формування християнських цінностей у часи Київської Русі — ХІХ ст.....	174	Бреславська Г. Б. Мультимедійні технології навчання в педагогічній освіті.....	221
Подорожна І. В. Розвиток креативності як необхідна умова професійного становлення майбутнього вчителя	180	Куліш О. О. Проблеми соціалізації дівчат та хлопців на основі гендерного підходу	223
Зарва В. В. Викладання філософських дисциплін як запорука розвитку творчого та інноваційного мислення.....	183	Азаркова А. О. Формування професійно-етичної культури майбутніх лікарів в умовах інтеграційних процесів в освіті	228
Шилівська М. О. Соціокультурна компетенція майбутніх вчителів у специфіці полікультурного середовища	186	Клочкова Д. М. Формування правової компетентності у сучасних студентів.....	231
Бахов І. С. Теоретичні засади становлення комунікативної культури студентів	189	Силкін О. О. Вплив сучасної системи освіти на формування інформаційної компетентності майбутнього інженера-програміста	234
		Вербицький В. В. Концепція внутрішнього управління навчальним закладом	238

СУЧАСНИЙ СТАН СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЗНАЧЕННЯ ОСВІТИ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

Освіта у XXI столітті: шляхи розвитку, вип. 1, 2010, 142–148

У глобальному світі все менше стає перешкод для вільного руху людських потоків. Інтенсивність цього руху значною мірою зумовлюється соціальною диференціацією населення, прагненням багатьох людей, незадоволених рівнем життя, змінити свої життєві умови, покращити матеріальне становище працюючи на чужині. Враховуючи те, що головним надбанням кожної спільноти залишається розвинений, освічений людський ресурс, “вимивання” кваліфікованих та дієздатних працівників із країн з низьким рівнем добробуту суттєво позначається на перспективах розвитку цих країн. Тож важливість дослідження взаємозалежності між рівнем життя і процесами соціальної диференціації та її наслідками цілком зрозуміла.

Багато дослідників відзначають як позитивні наслідки явища соціальної диференціації (збільшення адаптаційної здатності суспільства, змагальність у реалізації можливостей розвитку особистості), так і негативні (відчуження, втрата системної стійкості, поява специфічних джерел напруження). Сучасна соціологічна думка не розглядає соціальну диференціацію суспільства як щось незмінне, стає [19; 23; 25]. В умовах трансформації суспільства, входження в ринкову економіку першочерговим завданням будь-якої країни є

формування з вихідців найрізноманітніших груп населення середнього класу.

І тут, як правильно зауважують сучасні вчені, предметом наукових дискусій яких були як *цілі* соціальних перетворень (індивідуальні, групові і суспільні), так і *завдання* змін (конструктивні і деструктивні, консервативні, реалістичні й утопічні), а так само і їх *засоби* (високо- і малоефективні, гуманні і негуманні, етичні і аморальні), — особливу увагу потрібно приділяти соціально-технологічній діяльності [28], адже соціальні технології — ключове і вельми важливе соціальне явище сучасного світу.

Необхідно не стільки декларування в міжнародних угодах й інших законодавчих актах глобальних, національних, регіональних, місцевих і індивідуальних програм розвитку суспільства та підвищення рівня життя населення, скільки *серйозне соціально-технологічне їх забезпечення* [18; 20; 22; 26; 27].

Загострення глобальних проблем сучасної цивілізації, убогість і знедоленість більшості населення країн “третього світу”, утиск політичних, національних і культурних прав багатьох людей, а також поширення міжнародного тероризму породжують потребу в негайному і ефективному соціоінженерному опрацюванні шляхів розв’язання цих проблем.

Цілі покоління, які не встигають пристосуватися до змін, що відбуваються, вже тепер зазнають серйозних труднощів в адаптації до нових соціальних реалій. Тому соціальні технології мають стати тим ефективним і дієвим інструментом полегшення адаптаційних процесів, які зроблять життя сучасної людини соціально значущішим і водночас адекватно відповідним запитам сучасного соціального часу і викликам ХХІ ст. Сучасне людство досягло певної соціально-гуманістичної зрілості і поставило в центр своєї уваги людину, особистість.

Для України на даному етапі розвитку є дуже актуальним визначення соціально-технологічних заходів протидії тенденціям маргіналізації населення шляхом створення та посилення мотиваційних факторів для практичної участі всіх дієздатних верств суспільства в реалізації ідей сталого суспільного розвитку в Україні, доступу до якісної освіти, реалізації потенціалу кожної особистості, підвищення на цій основі загального добробуту.

Основи соціального захисту та соціальних гарантій для населення України при переході до ринкової економіки, забезпечення проведення соціальної політики, спрямованої на підтримку соціально найменш захищених верств населення, формування взаємопов'язаної системи мінімальних доходів громадян і видатків держави на їх утримання було закладено Законом України “Про мінімальний споживчий бюджет” у 1991 р. [2].

Мінімальний споживчий бюджет — це набір продовольчих і непродовольчих товарів та послуг у натуральному і вартісному вираженні, що забезпечує задоволення основних фізіологічних і соціально-культурних потреб людини.

Склад споживчих кошків затверджується Кабінетом Міністрів України і переглядається (не менше одного разу на п'ять років) з урахуванням реаль-

них можливостей економіки та зміни стандартів споживання. Вартісна оцінка мінімального споживчого бюджету переглядається з урахуванням індексу цін на споживчі товари та послуги, але не менше одного разу на рік. Законом України від 04.10.94 № 190/94-ВР “Про межу малозабезпеченості” визначалося, що *малозабезпеченість* — це величина середньодушового сукупного доходу, який забезпечує непрацездатному громадянину споживання товарів і послуг на мінімальному рівні, встановленому законодавством, і формується на основі нормативно-статистичного методу, яким визначається відповідно до соціальних норм споживання набір продовольчих товарів, послуг та вартість утримання житла відповідно до фактичних витрат сімей з низькими доходами. Величина вартості межі малозабезпеченості щорічно затверджується Верховною Радою при затвердженні Державного бюджету України на поточний рік [4; 5] та підлягає індексації [1], з метою дотримання встановлених Конституцією України гарантій щодо забезпечення достатнього життєвого рівня населення України. Починаючи з 1999 р. [6] в Україні введено поняття *прожиткового мінімуму* на одну особу на місяць відповідно до основних соціальних та демографічних груп населення, при цьому межа малозабезпеченості застосовується як розрахункова величина [7]. Згідно з визначенням *прожитковий мінімум* — це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування з використанням нормативів фізіологічної потреби організму людини у продуктах харчування, виходячи з їх хімічного складу та енергетичної цінності з урахуванням рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я відповідно до вікових категорій громадян. Застосовується прожитковий мінімум для загальної

оцінки рівня життя в Україні та є *основою* для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм.

Рівень забезпечення прожиткового мінімуму встановлюється, виходячи з реальних можливостей видаткової частини Державного бюджету України і затверджується для основних соціальних та демографічних груп населення одночасно з прийняттям Закону “Про Державний бюджет України” на відповідний рік [9].

З 2002 р. [10] по 2004 р. рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) для призначення допомоги деяким соціальним групам відповідно до законів України “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям” [8], “Про державну допомогу сім’ям з дітьми” [3] та ін. встановлено в сумі 80 грн (до цього часу застосовувався тимчасовий розрахунковий розмір).

З 1 січня 2005 р. рівень прожиткового мінімуму становив для працездатних осіб у сумі 80 грн, непрацездатних осіб — 120 грн, інвалідів — 130 грн [11]; з 1 квітня 2005 р. для працездатних осіб у сумі 100 грн, непрацездатних осіб — 140 грн, інвалідів — 150 грн [12].

У 2008 р. рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) встановлено для працездатних осіб у сумі 133 грн, непрацездатних осіб — 187,5 грн, інвалідів — 200 грн [13].

У 2009 р. рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) залишається незмінним відносно 2008 р. [14].

Бачимо, що, виходячи з реальних можливостей Державного бюджету України, прожитковий мінімум на 2009 р. фактично залишився на рівні 2008 р. (626 грн), хоча ціни зросли, і, навіть, якщо розмір мінімальної заробітної плати з 1 липня 2009 р. перевищуватиме прожитковий мінімум (630 грн проти 626 грн), фактично рівень життя не покращиться (див. таблицю). Тому доцільно було б поряд з підвищенням мінімальної заробітної плати створювати умови для розвитку малого та середнього бізнесу в Україні, як це було зроблено в успішних країнах постсоціалістичного табору, що зберігає і національну ідентичність та колорит нації, створює умови для здорової конкуренції, виводить країну на якісно новий рівень життя, робить її конкурентоспроможною порівняно з іншими країнами світу.

Динаміка зростання прожиткового мінімуму та розміру мінімальної заробітної плати в Україні*

Рік, місяць		Прожитковий мінімум на одну особу на місяць (грн)	Розмір мінімальної зарплати на місяць (грн)
2005		423,00	262,00
2008	з 1 січня	592,00	515,00
	з 1 квітня	605,00	525,00
	з 1 липня	607,00	525,00
	з 1 жовтня	626,00	545,00
	з 1 грудня		605,00
2009	з 1 січня	626,00	605,00
	з 1 квітня		625,00
	з 1 липня		630,00
	з 1 жовтня		650,00
	з 1 грудня		669,00

*Джерело: Держкомстат України.

Дослідження рівня життя українців у 1991–1997 рр. показало катастрофічні негативні зрушення в якості життя населення України, в тому числі й економічно активної складової суспільства. Саме за ці роки:

- різко зросла соціально-економічна нерівність у суспільстві, що спричинило глибоку диференціацію населення, причому різниця в доходах за п'ять років зросла більш ніж втричі;
- випереджаюче зростання цін призвело до зменшення реальних доходів населення. На кінець 1997 р. (за офіційною статистикою [16]) вони становили лише 29,6 % від рівня 1991 р., а фактично падіння було ще більшим;
- суттєво зросла частка витрат населення на харчування з одночасним зниженням та погіршенням структури споживання;
- понад третини міських сімей та 100 % сільських змушені були значною мірою перейти на натуральні форми господарювання;
- значно збідніла частка зайнятого населення внаслідок поглиблення розриву між оплатою праці та вартістю життя;
- гіпертрофованих розмірів набула заборгованість із заробітної плати.

За 1991–1997 рр. заробітна плата втратила всі свої основні функції — відтворювальну, стимулюючу, регулюючу та інвестиційну. Розгляд основних форм та видів диференціації заробітної плати розкрив дві особливості — надмірність диференціації та її економічну необґрунтованість. Через загострення такої великої кількості проблем в Україні актуальним стало розв'язання проблеми бідності населення, зокрема економічно активного.

Під впливом багатьох факторів значно зменшилась абсолютна чисельність зайнятих громадян, особливо в народному господарстві; відбулися зрушення

регресивного характеру в секторальній та галузевій структурі зайнятості; поширилося безробіття; невпинно зростали надлишкова робоча сила, непродуктивна зайнятість, приховане безробіття; прискорився перетік трудових ресурсів у неформальний сектор економіки. До негативних явищ також слід віднести збільшення навантаження на одного працюючого непрацездатними членами суспільства; підвищення частки осіб пенсійного віку в структурі працюючих при значних темпах скорочення частки молоді; зменшення інтелектуального потенціалу серед працюючих.

Тому необхідно потреби ринку праці максимально співвідносити з напрямами фахової підготовки молодих спеціалістів, щоб трудова діяльність починалась не з перекваліфікації, а вже набута професія вдосконалювалася впродовж життя. Це збереже державні кошти на перепідготовку фахівців відповідно до потреб ринку праці та дасть змогу мати в Україні не тільки добре теоретично підготовлених спеціалістів, що дуже важливо для наукової діяльності, а й високопрофесійних спеціалістів з практичним досвідом роботи, що важливо для безпосереднього втілення наукових ідей у виробництво.

Враховуючи складну економічну ситуацію в країні та на виконання Комплексної програми забезпечення реалізації стратегії подолання бідності, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2001 р. № 1712, з метою спостереження та аналізу рівнів бідності [15] передбачено розрахунок відповідними установами системи показників, що безпосередньо характеризують становище бідного населення в Україні. Розрахунки здійснюються щокварталу на підставі даних вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України, що проводиться Держкомстатом України. Результати розрахунків за всією сукупністю обстежених домогосподарств поширюються

на все населення України. За підсумками року розраховуються показники, що характеризують склад бідних верств населення.

Упродовж останніх років, незважаючи на те, що межа бідності у гривневому виразі зростає, масштаби бідності практично теж зростають. Розглянувши динаміку зростання межі бідності, рівня бідності та глибини бідності в Україні, бачимо, що в 2006 р. рівень бідності в Україні офіційно становив 28,1 %, водночас 14,8 % українців проживали у крайній злиденності [21].

За таких масштабів бідності виникає замкнене коло — низька купівельна спроможність — низький попит на товари й послуги — скорочення внутрішнього ринку. І розірвати це коло без серйозного збільшення доходів неможливо. Бідність населення загалом і економічно активного зокрема створює обмеження для розвитку економіки. Ризики та наслідки бідності в країні є такими, що без перебільшення можна назвати загрозою економічній безпеці країни.

Для запобігання економічному краху слід уважно вивчити досвід успішних країн Заходу, які, зокрема, в питаннях експорту, на відміну від країн, що розвиваються, традиційно надають перевагу продукції, а не сировині. Створення переробних підприємств в усіх галузях народного господарства — це, звісно, непопулярні кроки, які миттєво приносять прибуток, але вони дуже дієві; в умовах кризи це результативне вкладання коштів, що дає реальну можливість як піднесення рівня життя населення в Україні, так і гідності України у світі.

Отже, незважаючи на те, що в 2005 р. реальні доходи населення, порівняно з 2004 р., визначені з урахуванням цінного фактора, зросли на 20,1 %, із року в рік зростали мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія, соціальні допомоги та виплати, — основною проблемою в нашій країні залишається проблема подолання бідності.

Однак пояснення причин бідності не означає її виправдання. Для суспільства в цілому бідність є найважливішим фактором ризику і виграють у перспективі ті суспільства, які подолали абсолютну бідність та суттєво знизили відносну бідність. Економічне зростання хоча й залишається найважливішою умовою розвитку людства, його можна вважати позитивним лише в тому разі, коли це сприяє підвищенню рівня життя в усіх напрямках, визначених як цілі світового розвитку людства, прийнятих ООН в 2000 р. на Саміті Тисячоліть.

У своїй основі бідність є відсутністю свободи людини, і могутнім засобом викорінення бідності є розвиток людини. А це, у свою чергу, сприяє викоріненню в суспільстві психології “утриманців” та підвищенню мотивації особистості до самореалізації, це означає перехід до такого суспільства, де матеріальне виробництво прискорено витісняється створенням людського капіталу, де головним ресурсом стає творчий, інноваційний потенціал працівника.

Стало цілком очевидним, що для передових країн наявність наукового потенціалу і високоосвічених кадрів є значно ціннішим економічним ресурсом, ніж будь-який вид мінеральної сировини, а капіталовкладення в науку — це капіталовкладення в майбутнє.

Освіта, за теорією людського капіталу, це капіталовкладення в тих, хто навчається, які в майбутньому принесуть прибуток. З цієї точки зору можна пояснити нерівність між людьми, оскільки суспільство здійснило різні витрати на їхню підготовку до різних видів діяльності. Винагороди відповідають капіталовкладенням [24]. Як видно з теорії людського капіталу, мова йде про своєрідний кредит, який суспільство надає людині для здобуття нею освіти.

Економіка розглядає здобуття освіти як послугу разового використання. Проте це твердження можна піддати сумніву як з соціологічної, так і з історичної точ-

ки зору, оскільки ідеї всеосяжної освіти і постійного навчання зародились ще на ранніх стадіях розвитку людства. Так, на початку XVII ст. Я. А. Коменський, основоположник педагогічної науки, писав: "Усе життя є школою для кожної людини. Людині у будь-якому віці призначено вчитись". Сучасний зміст цієї думки був сформульований на початку 70-х років минулого століття, хоча сам термін "освіта протягом життя" з'явився в 60-х роках під час дискусій, що проходили в ЮНЕСКО з приводу майбутнього розвитку освіти дорослих. Положення в документах ЮНЕСКО були подібними до думки XVII ст.: "Людині в будь-якому віці призначено вчитись, причому у неї мета навчання і є метою життя" [17].

Отже, освіта є як процесом і результатом удосконалення активної позиції особистості, так і відображенням сподівань суспільства на освіту як запоруку виходу із кризи сучасної цивілізації. Тому рівень освіти будь-якої країни можна розглядати як міру цивілізації цієї країни, як важливий показник її прогресивного розвитку.

Наприкінці дослідження можна зробити висновок, що в умовах глобалізації світу та стрімкого поглиблення економічної кризи в Україні державна політика має зводитись не до стихійного пом'якшення найгостріших проявів кризи, що гальмує повноцінний процес соціального розвитку суспільства та сприяє зростанню соціальної напруги в суспільстві, а до створення механізму, який би давав можливість здобути якісну освіту, сприяти підвищенню рівня життя населення в Україні та переходу його з класу бідних до середнього класу. Тому необхідно створювати сприятливі умови для підготовки та реалізації власного трудового потенціалу в Україні молодим українським високопрофесійним фахівцям, які здатні реалізувати новітні, передові ідеї в Україні, чітко сформулювати та підтримати на державному рівні оптимально необхідні дії, які забезпечать

регулювання освіти, як соціального процесу розвитку українського суспільства та підвищення рівня життя в Україні. Соціально-економічна стратегія України обов'язково має враховувати світову практику, яка свідчить, що жодна з країн, яка стала на шлях незалежності при розбудові власної держави, ніколи не досягла успіхів сліпо копіюючи досвід, набутий іншими країнами. Потрібно передбачати як сприятливі впливи зовнішнього середовища (фактори, що зміцнюють державу, підвищують добробут громадян), так і загрози зовнішнього середовища.

Література

1. Закон України "Про індексацію грошових доходів населення" від 03.07.91 № 1282-XII із змін. та допов.
2. Закон України "Про мінімальний споживчий бюджет" від 03.07.91 № 1284-XII // ВВР. — 1991. — № 42. — С. 553.
3. Закон України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" від 21.11.92 № 2811-XII // ВВР. — 1993. — № 5. — С. 21.
4. Закон України "Про межу малозабезпеченості" від 04.10.94 № 190/94-ВР // ВВР. — 1994. — № 42. — С. 382.
5. Закон України "Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР "Про мінімальний споживчий бюджет" від 04.10.94 № 191/94-ВР.
6. Закон України "Про Державний бюджет України на 1999 рік" від 31.12.98 № 378-XIV // ВВР. — 1999. — № 8. — С. 59.
7. Закон України "Про прожитковий мінімум" від 15.07.99 № 966/XIV.
8. Закон України "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" від 01.06.2000 № 1768-III — ВВР. — 2000. — № 35. — С. 290.
9. Закон України "Про затвердження прожиткового мінімуму на 2000 рік" від 05.10.2000 № 2025-III.
10. Закон України "Про Державний бюджет України на 2002 рік" від 20.12.01 № 2905-III.
11. Закон України "Про Державний бюджет України на 2005 рік" від 23.12.04 № 2285-IV.

12. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2005 рік” та деяких інших законодавчих актів України” від 25.03.05 № 2505-IV.
13. Закон України “Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України” від 28.12.07 № 107-VI.
14. Закон України “Про Державний бюджет України на 2009 рік” від 26.12.08 № 835-17.
15. *Комплексна програма забезпечення реалізації стратегії подолання бідності: затверджена постановою Кабінету Міністрів України* від 21 грудня 2001 р. № 1712; *Стратегія подолання бідності: затверджена Указом Президента України* від 15.08.01 № 637/2001.
16. *Державний комітет статистики України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrcensus.gov.ua/news/article;684/>
17. *Астахова В. И.* Непрерывное образование — стратегическое направление развития современных образовательных систем // 36. матеріалів IV Всеукр. соціолог. конф. “Проблеми розвитку соціологічної теорії. Соціальні процеси в Україні”, Київ, 21 травня 2004 р. — К., 2004. — С. 429–431.
18. *Князев В. Н.* Человек и технология / В. Н. Князев. — К.: Лыбидь, 1990. — С. 175.
19. *Лібанова Е. М.* Ринок праці: Навч. посіб. / Е. М. Лібанова. — К.: Центр навч. літ-ри, 2003. — С. 224.
20. *Лукашевич Н. П.* Соціологія: Навч. посіб. / Н. П. Лукашевич, Н. В. Туленков. — К.: МАУП, 1998. — С. 276.
21. *Моніторинг соціальної ситуації в Україні: аналіз та прогноз за січень 2008 р.* — К., 2008.
22. *Осовський В.* Проблема ідентифікації громадської думки / В. Осовський // Соціологія: Теорія. Методи. Маркетинг. — 1998. — № 1/2. — С. 36–52.
23. *Саєнко Ю.* Україна: проблема бідності / Ю. Саєнко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.universum.org.ua/journal/2002/sayenk_11.html
24. *Соціологія: Підручник для студ. вищ. навч. закл.* / За ред. В. Г. Городяненка. — К.: Вид. центр “Академія”, 2002. — С. 560.
25. *Сурмін Ю. П.* Тенденції осмислення бідності в класичній та сучасній науці / Ю. П. Сурмін, В. В. Євдокимова // Укр. соціум. — К., 2007. № 5/6 (22/23). — С. 129–136.
26. *Сурмін Ю. П.* Проблемы конструирования. Проверки и внедрения социальных технологий / Ю. П. Сурмін. — К.: Знання. — 1989. — С. 16.
27. *Сурмін Ю. П.* Соціальна методологія: структура, функції, тенденції розвитку // Методол. пробл. сусп.-гуманіт. наук і освіти в умовах трансформації суспільства. — Дніпропетровськ: НГАУ. — 1999. — С. 47–59.
28. *Сурмін Ю. П.* Теория социальных технологий: Учеб. пособ. / Ю. П. Сурмін, Н. В. Туленков. — К.: МАУП, 2004. — С. 608.